

Ymmärtämisen haaste

Balkanin mielenmaisemaa kartoittamassa*

M a r k o L e h t i

Viimeisen runsaan sadan vuoden aikana Balkan on saanut läntisessä Euroopassa mystisen maineen Euroopan barbariana – Balkanilla kaikki on toisin kuin turvallisessa ja sivistyneessä Euroopassa. ”Mikään ei ole yksinkertaista Balkanilla” niin kuin David Owen, Euroopan Unionin Bosnia-neuvottelija, lausunnossaan kristallisoi läntisen uskomuksen (Owen 1995, 1). Takapajuisuus, väkivaltaisuus ja kaoottisuus ovat samalla kauhistuttaneet ja kiehtoneet läntistä yleisöä. Aika ajoin on voitu puhua suoranaisesta buumista matkustaa itse kokemaan tämä erilaisuus ja kertoa omista seikkailuistaan sivistyksen tuolla puolen. Jugoslavian hajoamissodat ovat tuottaneet kymmeniä ja taas kymmeniä kertomuksia Balkanilta. Ensimmäinen laajempi Balkan-innostus sijoittuu kuitenkin sadan vuoden päähän 1800-1900-lukujen vaihteeseen. Yksi Balkanilla tuolloin matkanneista ja siitä kirjoittaneista oli englantilainen Edith Durham.¹ Durham liittyy samaan englantilaisten naisseikkailijoiden joukkoon, johon kuuluu myös edelleen tunnettu Rebecca West. Westin toisen maailmansodan alla kirjoittamaa kirjaa *Black Lamb and Grey Falcon* (1941) on käytetty usein pikaoppaana Jugoslavian historiaan ja nykypäivään (ks. lisää Allcock & Young 2000). Durham matkusteli pääosin albaanien ja serbien asuttamilla

(ylä)mailla. Näin hän näki ja koki ehkäpä Balkanin takapajuisimmat seudut. Durham julkaisi runsaasti matkakirjoja kuten *The Burden of the Balkans* (1905) ja *High Albania* (1909), jotka olivat muiden vastaavien teosten ohella suosittua lukemista 1900-luvun alun Britanniassa. Durhamin tarinat kuvaavat mielestäni osuvasti läntisen tarkkailijan ja Balkanin välistä vuoropuhelua läntisestä näkökulmasta katsottuna.

“‘You like our country. Will you do something for us?’ said a Balkan man to me the first time I met him.

I inquired cautiously what this odd job might be. ‘Explain us’, he said, ‘to the new Consul. He does not understand us;’ and he made this request as if the ‘explaining’ of a nation were an ordinary everyday affair. Its comprehensiveness staggered us.

‘But I do not understand you myself,’ I said.

‘Our language not well perhaps yet, but us – the spirit of the people – yes. Everyone says so. Now, if you would explain it to the Consul. We do not like him,’ he added.

‘Why don’t you like him?’ said I.

‘Because he does not like us,’ was the prompt reply; ‘and he does not understand’.

‘When he has been longer and knows you,’ I said, ‘he will doubtless like you. You have very little to do with him. Why trouble about him? It is surely not necessary to like all the foreign Consuls.’

Then he gazed at me with surprise. ‘One must either like or hate,’ he said simply; and he wanted me to ‘understand’ and ‘explain’ him.

And he is but one example of many, for thus it is with the Balkan man, be he Greek, Serb, Bulgar, or Albanian, Christian or Moslem.

‘If Europe only understood,’ he says (and it should be remarked that he rarely, if ever, classes himself as European) – ‘if Europe only understood’ the golden dreams of his nation would be realized, and, as in the fairy-tales, there would be happiness ever afterwards. He is often pathetically like a child,

* Artikkelin perustuu Forlissa, Italiassa kesäkuussa 2002 ASN:n järjestämässä konferenssissa ”Nationalism, Identity and Regional Cooperation: Compatibilites and Incompatibilities” esitettyyn paperiin ”Possessing a New Europe: the Mindscape of the East and the Balkan Ethnic Puzzle”. Kiitokset kaikille tuolloin kommentteja esittäneille.

who tells you what fine things he is going to do when he is grown up. That Europe cares no jot for his hopes, fears, sorrows, and aspirations so long as they are not likely jolt that tittupy concern 'the Balance of Power' never seems to occur him.

Now, to 'understand' him it would be necessary not merely to view things from his window, but to see them with his eyes (for what is seen in the landscape depends largely on the spectator), and this is impossible. It is doubtful, indeed, whether one race ever will understand another. It has certainly never done so yet. But the story of the past that has set him at that particular window and coloured his view is more easily arrived at, and explains many things.

Without some knowledge of it, travel in the Near East is but dull work, for the folk of the Balkans live in their past to an extent which it is hard for us in the West to realize. It is a land strewn with the wreckage of dead empires; peoples follow one another, inter-tangle, rise and fall, through dim barbaric ages bloodstained and glittering with old-world splendour, striving, each for itself, in a wild struggle for existence, until the all-conquering Ottoman sweeps down upon them, and for four centuries they are blotted out from the world's history." (Durham 1905, 3-5. Kursiivi ML)

Balkan esitetään erilaisena maailmana, joka ei sijaitse varsinaisesti edes Euroopassa vaan sen epämääräisellä reunalla. Balkanilaiset ovat erilaisia ihmisiä kuin sivistyneet eurooppalaiset. He ovat kuin lapsia, joiden on Durhamin sanoin helppo vihata ja rakastaa. Balkanilla historian kompleksisuus on myös alati läsnä toisin kuin modernissa Länsi-Euroopassa. Durham kirjoitti lähes vuosisata sitten mutta nämä silloin yleiset luonnehdinnat myyttisestä Balkanista olisi hyvin voitu kirjoittaa uuden vuosituhannenkin alussa.

Durhamin tekstissä minua kiehtoo kuitenkin eniten läntisille tarkkailijoille niin tunnusomainen ymmärtämisen ja selittämisen retoriikka. Kun joku nähdään toisenlaisena, vieraana, niin ainakin koulutetut ja laajakatseiset ihmiset pyrkivät omissa rajoissaan ymmärtämään ja selittämään toiseutta. Tämä pyrkimys on ollut nähtävissä syyskuun 11. päivän jälkeen siinä uskomattoman laajassa määrässä islamista ja erityisesti fundamentaalista liikkeistä julkaisuista teksteissä ja muussa materiaalissa, joiden avulla on pyritty antamaan tapahtumille järjellinen selitys. Balkanin kohdalla sama pyrkimys näkyi koko

90-luvun ja on hyvin kuvaavaa, että brittiläisen Balkan-ekspertin John Allcockin (2000) uusin teos on nimetty (kustantajanko tahdosta?) yksinkertaisesti *Explaining Yugoslavia*. Niin kuin Durhamkin kirjoittaa, asioiden näkeminen toisten silmin on mahdollonta, mutta toisaalta jonkinasteinen ymmärtäminen ja samastuminen on kaiken kanssakäymisen perusedellytys.

Pyrkimyksen ymmärtää ja selittää Balkania tulisi olla ydinasemassa myös kun tarkastellaan lännen Balkanin politiikkaa. Ymmärtäminen määrittää politiikan raamit, se ohjaa politiikan keinojen valintaa ja määrittää politiikan tavoitteet, koska ymmärtäminen määrittää politiikan tekijöille, mikä on "totuus". Ymmärtämisellä ja selittämisellä on kuitenkin myös käänteinen puolensa, sillä ne merkitsevät automaattisesti myös pyrkimystä kontrolloida, hallita ja manipuloida. Näkemys siitä, mitä Balkanilla oikeasti tapahtuu, määrittää sen, mitä siellä *pitäisi* tapahtua. Tämän artikkelin puitteissa pyrin antamaan yleiskuvan lännen Balkan-diskurssista ja esittelemään sitä esimerkkinä käyttäen metodisia välineitä, joiden kautta voidaan avata uusia näkökulmia Balkanin poliittista asemaa ja kansallisuuskysymystä käsittelevään tutkimukseen. Perusteellisemman analyysin aika ja paikka on kuitenkin toisaalla.

Olen rakentanut oman tulkintamallini löyhästi spatiaalisten määreiden genealogiaa käsittelevän tradition perustalla. Viime vuosina on julkaistu useita mielenkiintoisia tutkimuksia, joista vaikutukseltaan huomattavin on ollut Larry Wolffin teos Itä-Euroopan käsitteen keksimisestä 1700-luvun lopulla. Larry Wolff (1994) kuvaa prosessia, jossa läntiset matkailijat, kirjailijat ja intellektuellit määrittivät uudelleen oksidentin ja orientin välisen tilan idäksi, joka ulottui Pietarista pohjoisessa Balkanille ja Mustan meren rannoille etelässä. Uusi Itä-Eurooppa ei ollut tarkasti määrittyvä maantieteellinen määre vaan epämääräinen tila, jossa sekoittuivat orientti ja oksidentti ja joka siten oli lännen keksintö oman moraalisen ja intellektuaalisen ylivertauisuuden määrittämiseksi.

Wolff niin kuin monet muutkin perustavat metodologiansa Edward Saidin jo 1970-luvun lopulla tekemään tutkimukseen orientin merkitysten synnystä lännessä. Said osoittaa, etteivät voimapolitiikan

keinot ole olleet riittäviä oman yliveraisuuden ilmaiseamiseen vaan niiden rinnalle on tarvittu intellektuellista kolonisaatiota orientin käsitteen ja tutkimuksen avulla. Näin on luotu yksinkertaistettu vastakohta oksidentille, lännelle itselleen. Tässä Saidin viitoittamassa traditiossa nimien merkitys korostuu; mikään ei voi olla olemassa ilman nimeä ja nimi sitten todella merkitsee. Nimeämällä kohteen me samalla kerromme sen tarinan ja määritämme sen koordinaatit tilassa ja ajassa (Nimeämisen merkityksestä ks. enemmän Lehti 2003).

Ajatus *mielenmaisemasta* tarjoaa oivan apuvälineen purkaa Balkanin tilaan liittyvää merkitysten vyyhtiä ja ymmärtää tilakäsityksen merkitys lännen Balkanin politiikassa. Mielenmaiseman käsitteen avulla on helpompi irrottautua konkreettisesta tilan käsitteestä ja käsitellä Balkania abstraktina tilana, joka saa hahmonsä läntisessä keskustelussa erilaisista aineksista. Vejas Liulevicius (2000, 151-72) käyttää mielenmaisemaa esimerkiksi tutkimuksessaan Saksan politiikasta ja saksalaisten kokemuksista ensimmäisen maailmansodan aikana idässä valloitetulla alueella, ns. *Ober Ostista*, joka kattoi pääosin vanhan Liettuan suurruhtinaskunnan ydinalueen. Liulevicius puhuu idän mielenmaisemasta tarkastellessaan erillisen idän hahmottumista saksalaisten mielissä useista erilaisista aineksista. Saksalaisten henkilökohtaiset kokemukset sodan runtelemassa ja etnisesti kirjavassa Ober Ostissa saivat tulkintansa suosittujen geopolittisen kansojen elintilan ajatusta esittelevien teorioiden kautta. Itä haluttiin nähdä vastakohtana vasta hahmottumassa olleelle ihannekuvalle omasta kansallisesta kotimaasta, saksalaisesta *Heimatista*. Itä kuviteltiin kaoottisena, järjestymättömänä, etnisenä vastakohtana kansalliselle, rajaamattomana, sivistymättömänä ja likaisena tilana. Tällainen mielenmaisema ei pitänyt sisällään vain määritelmää vaan myös ohjelman – itä oli tila, jota tuli hallita ja sivistää jo sen itsensä takia, mutta idän kansojen sivistyksellinen taso asetti rajansa tälle kehitykselle, joten ylemmän sivistyksen omaavan Saksan tuli säilyä alueen hallitsijana. “Mielenmaisema on kaukana pelkästä kuvauksesta; se on myös ohje, visio tulevaisuudesta ja siitä, mitä alueelta odotetaan.”, niin kuin Liulevicius (2000, 151) kirjoittaa.

Balkanin kuvaus

Balkan on joutunut eurooppalaisten mielikuvissa kaksinaisen vieraannuttamisen kohteeksi, kun siihen on liitetty niin orientin kuin Itä-Euroopan ”painolasti”. Balkanilla on ollut kuitenkin myös oma vahva imagonsa. Se on perustunut sijaintiin symbolisten, Euroopan toiseutta määrittävien, Itä-Euroopan ja orientin, leikkauspisteessä. Saidin ja Wolffin traditiota seuraten Maria Todorova (1997), Vesna Goldsworthy (1998) ja David Norris (1999) ovat tarkastelleet Balkanin käsitteen keksimistä ja sen sisältämien merkitysten muuttumista läntisessä mielikuvituksessa. Balkan on edustanut peilikuvaa Euroopalle ja kuten kreivi Hermann Keyserling kirjoitti vuonna 1928: ”Jos Balkania ei olisi ollut olemassa, se olisi tarvinnut keksiä”. Todorovan, Goldsworthyn ja Norrisin mukaan juuri näin on tapahtunut.

Balkan on kaikkea muuta kuin neutraali ja tarkasti kartalla määrittyvä maantieteellinen käsite. Käsitteen keksivät 1800-luvun läntiset maantieteilijät kuvaamaan ottomaanien valtakunnan Euroopan puoleista osaa. Itse sana on laina turkin kielestä, mutta ottomaaneille koko niemimaa oli *Rumelia*, roomalaisten maa, sen bysantilaisen menneisyyden vuoksi. Nykyisestä Bulgariasta löytyi kuitenkin vuoristo nimeltä Balkan (bulg. *Stara Planina*) mutta sanalla oli vanhassa turkissa myös yleisempi merkitys, joka tarkoitti ”metsäistä vuoristoa”. Läntisille maantieteilijöille kysymys ei ollut kuitenkaan Euroopan osien objektiivisista määrittämisestä, vaan tarpeesta sulkea ottomaanien alaiset maat todellisen Euroopan ulkopuolelle. Heille ajatus niemimaan poikki kulkevasta vuoristosta sopi hyvin. He näkivät Balkanvuoristo luonnollisena murina, joka erotti toisistaan Euroopan ja Balkanin (Todorova 1997, 26-7; Norris 1999, 9). Mielikuva Uralista Euroopan ja Aasian rajana on samankaltainen itse alueen topografiasta irrallinen poliittisen mielikuvituksen tuote.

Läntisessä populaarikulttuurissa – kirjallisuudessa, elokuvissa ja sarjakuvissa – Balkan on 1800-luvun loppupuolelta lähtien ollut suosittu tapahtumapaikka, mikä on synnyttänyt joukon kuviteltuja miniatyyri-Balkaneita. Ensimmäinen näistä kuvitelluista balkanilaisista maista oli Anthony Hopen romaanissa *The Prisoner of Zenda* (1894) luoma *Ruri-*

tania, mutta muita oli tuleva perässä. Agatha Christie loi teoksessaan *The Secret of Chimneys* (1925) *Herzosllovakian* yhdistelemällä Slovakian ja Hertsegovinan (Goldsworthy 1998, 45-50, 67-70, 143). Esimerkki osoittaa, miten Balkanin maantieteelliset rajat itäiseen Keski-Eurooppaan olivat läntisille tarkkailijoille toissijaiset. Olennaista oli Balkanin olemassaolo, ei sen tarkka määrittäminen. Toisenlainen esimerkki kuvitellusta Balkanista on Hergén Tintti-albumissa *Ottokarin valtikka* (1947) luoma *Syldavia* ja sen naapuri *Borduria*, jotka jatkoivat elämäänsä myös kylmän sodan vuosina albumissa *Tuhatkau-non tapaus* (1956). Myös Hitchcockin varhaiskauden elokuvissa kuten *The Lady Vanishes* (1938) esiin-tyy epävakaa, epäluotettava ja arvaamaton Balkan. Tyypillisen balkanilaisen maan piirteet vaihtelivat kuitenkin vuosikymmenten mukana: dynastiset vehkeilyt olivat tyypillisintä Ruritaniaalle, kun taas Herzoslavakiassa poliittinen epävakaus, kapinat ja yleinen salamyhkäisyys sekä niihin liittyvä väkivallan kulttuuri olivat etusijalla (Todorova 1997, 122). Syldavian tapauksessa maisemaa hallitsevat orientin piirteet, kuten lukuisat moskeijat sekoittuneena militarisoituneen yhteiskunnan tunnusmerkkeihin (univor-

muihin, armeijan läsnäoloon, tiukkoihin (raja)muo-
dollisuuksiin jne.). Syldaviassa kylmän sodan vuo-
det häivyttivät orientalismaa ja korostivat kylmän
sodan logiikan mukaisesti yhteiskunnan militarisoitumista.

Miksi läntinen populaarikulttuuri on tuottanut
tällaisen määrän kuviteltuja balkanilaisia maita ja si-
joittanut tarinansa myyttiseen Euroopan rajamaa-
han? Taustana on Balkanin nousu 1800-luvulla vähä
vähältä eurooppalaiseen tietoisuuteen omana erilli-
senä tapauksenaan. Balkanin eriytyminen muusta
ottomaanien valtakunnasta liittyy imperiumin vä-
hittäiseen rappioon 1700-luvun lopulta lähtien, mikä
synnytti ns. itämaisen kysymyksen eurooppalai-
seen politiikkaan. Merkittävin yksittäinen tapahtu-
ma Balkanin alueen löytämiselle Länsi-Euroopassa
oli kreikkalaisten kapina Korkeata Porttia vastaan
1820-luvulla sekä kapinan synnyttämä sympatia-
aalto ympäri Eurooppaa. Silti suurimman osan 1800-
luvun ensimmäistä puoliskoa Balkan säilyi vielä vain
suurvaltaperin nappulana ja osana laajempaa Lähi-
idän politiikkaa, jossa Venäjä, Itävalta-Unkari, Iso-
Britannia ja Ranska kilpailivat vaikutusvallasta ot-
toimaanien imperiumin sisällä ja kiistelivät valtakun-

Tintti saapuu syldavialaiseen (tyypilliseen balkanilaiseen) kylään. (Lähde: Hergé: *Ottokarin valtikka*. Helsinki: Otava 2000, 25.)

nan mahdollisesta jaosta. Suurvaltopoliittikkakaan ei ollut vapaata myyttien voimasta. Balkan sai erityisen painoarvon kristittyjen asuttamana alueena islamilaisessa valtakunnassa. Konstantinopoliin, myyttiseen Bysantin keskukseen, asetettiin myös erilaisia utopistisia odotuksia ja toiveita, jotka sekoittivat strategiaan tavoitteisiin. Tämän suurvaltopoliittikan ajanjakson huipentuma ja samalla kulminaatio oli Berliinin kongressi vuonna 1878 (Anderson 1966).

Vuosisadan loppupuoli ja erityisesti vuodet ennen ensimmäistä maailmansotaa tutustuttivat eurooppalaiset uudenlaiseen Balkaniin. ”Makedonian kysymys” oli uuden Balkan-kuvan symboli samalla tavoin kuin Bosniasta muodostui koko Balkanin metafora 1990-luvulla (Todorova 1997, 117-119). Kreikka, Serbia, Montenegro ja Bulgaria olivat irrottautuneet 1800-luvun kuluessa ottomaanien valtakunnasta ja kehittyneet kansallistaviksi kansallisvaltioiksi. Näiden neljän balkanilaisen vallan väliin jäi kuitenkin ottomaanien edelleen hallitsemat Kosovon ja Makedonian alueet. Vuosisadan vaihteessa tilanne johti Makedoniassa veriseen kamppailuun makedonialaisten sieluista. Olivatko he serbejä, bulgaareja vai kreikkalaisia? Ajatusmalli ei arvostanut maakunnan monietnisyyttä, vaan se haluttiin sovittaa yhteen muottiin. Kapinat, niiden veriset kukistamiset ja jatkuvat terrori-iskut olivat tyypillisiä juuri tälle köyhälle, mutta symbolisesti tärkeälle maakunnalle vuosisadan vaihtuessa (Pettifer 2001). Salamurhista ja verilöylyistä tuli näin normaali osa Balkan-uutisointia. Tilanne kärjistyi ensimmäisen maailmansodan aattona vuosina 1912-13, jolloin neljä balkanilaista valtaa ensin yhteistoimin hyökkäsivät ottomaanien vallan rippeitä vasten työntäen ne Konstantinopolin esikaupunkeihin, mutta sen jälkeen kääntyivät veriseen keskinäiseen sotaan jakaakseen saaliin. Tässä Balkanin sodassa määritettiin myös nykyisen Makedonian rajat jakamalla alue pääosin Serbian ja Kreikan kesken ja jättäen Bulgarialle vain tähtet.

Erillisen ottomaanien Euroopan, kristittyjen kansoittaman alueen, nousu eurooppalaiseen tietoisuuteen vaati alueen haltuun ottamista ja nimeämistä. Salaperäinen ja väkivaltainen niemimaa vaati myös vieraannuttamista muusta Euroopasta läntisessä mielikuvituksessa. Näin Balkanista tuli myös Eu-

Kuningas Zog, hänen kolme sisartaan ja adjutantti poseeraavat valkoisissa univormuissaan vuonna 1938. (Lähde: Albanie Royale [www-sivut http://www.french-market.com/albania/Zog%20album/Album%20Zog.htm](http://www.french-market.com/albania/Zog%20album/Album%20Zog.htm))

roopan viimeinen villi itä, vanhan romanttisen ja yksinkertaisen maailman reservatio modernissa Euroopassa.

Balkan-mytologia sai lisää aineksia poliittisesti levottomana sotien välisenä aikana, jolloin erityisesti eräät salamurhat järjestyivät Eurooppaa. Jugoslavian kuninkaan Aleksanterin salamurha vuonna 1934 Marseillessa oli vaikutuksiltaan huomattavin. Se oli ensimmäinen poliittinen murha, joka päättyi suorana filmille ja levisi uutispätkinä ympäri maailmaa. Kaksikymmentä vuotta aiemmin Sarajevossa arkkiherttua Ferdinandin tappaneet laukaukset eivät nekään olleet vielä hiipuneet ihmisten mielistä. Balkan-kuvalle oli myös muita aineksia. Esimerkiksi operettikuninkaan tavoin käyttäytynyt Albanian kuningas Zog ja hänen ympäri Eurooppaa ostosmatkailleet prameilevat sisarensa, joita Euroopassa alettiin kutsua yhteisnimeillä ”zogolads”, korostivat Balkanin, Euroopan takapajulan, koomisilta vaikuttavia pyrkimyksiä matkia ”oikeata Eurooppaa” (Tomes 2001). Kylmän sodan vuosina erilliselle Balkanille ei ollut enää paljoa käyttöä kahden leirin Euroopassa ja Balkanin populaarikäyttö väheni.

Jugoslavian hajoamissodat ovat tehneet tarpeelliseksi ”keksiä” Balkan uudelleen. Kun sodan julmuus Balkanilla suhteessa yleiseen Eurooppa-kuvaan kävi yli ymmärryksen, oli jälleen tarpeellista retorisesti eristää Balkan muusta Euroopasta. Osana tätä prosessia keksittiin uusi termi ”etninen puhdistus” kuvaamaan ja määrittämään tämä väkivallan muoto omaksi erilliseksi tapaukseksi ja vakuut-

tamaan, ettei sama voisi tapahtua todellisessa Euroopassa (Bell-Fialkoff 1996, 1-4). Samalla logiikalla toisen maailmansodan juutalaisvainot on *holocaust*-termillä määritetty omaksi erityistapaukseksi. Läntisten Balkan-selitysten ydin (joihin palataan myöhemmin tarkemmin) on nähdä Balkan etnisenä palapelinä erotuksena valtiokansojen Euroopasta ja siten Balkan on jo rakenteellisesti tulkittu erilaiseksi kuin muu Eurooppa.

1800- ja 1900-lukujen vaihteessa muotoutui läntisessä kirjoittelussa oma kuvauksensa Balkanista. Balkan nähtiin, kuten Durham kuvaa, villinä ja lain toisella puolla olevana tilana, jossa väkivalta on luonnollinen osa yhteiskuntaa. Balkan oli ”terrorin, tulen ja miekan” maa niin kuin Makedoniaa kuvattiin jo 1800-luvun lopulla. Balkan nähtiin lainsuojattomien ja vuoristorosvojen tyyssijana. Vuoristo ja ylämaa oli Balkanin tyypillinen maisema, joka symboloi tilan primitiivisyyttä. Samaa kuvakieltä Balkanin erillisyydestä käytti myös serbialainen kansallinen mytologia luodessaan ylämaasta ja sen väkivalta- ja kulttuurista turmeltumattoman Serbian ideaalin (Anzulovic 1999, 45-51). Maria Todorovan (1997, 117-9) mukaan balkanilaiset nähdään lännessä julmina, karkeina, epävakaina ja ennustamattomina ihmisinä, kun Eurooppa taas edustaa puhdaslinjaisuutta, järjestystä, itsekontrollia, luonteen lujuuutta, lainkuuliaisuutta, oikeudenmukaisuutta ja tehokasta hallintoa. Eurooppa on korkeammalla kulttuurisella tasolla, aivan kuten Durhamille Balkanin mies oli lapsi, joka ei ymmärrä ”tasapainopolitiikan realiteetteja”.

Tällainenkin mielenmaisema, kuviteltu Balkan, sisältää jo jonkinlaisen poliittisen ohjelman. Yliveritaisen lännen tulee katsoa takapajuisen ja lapsenomaisen Balkanin perään; lännen pitää kontrolloida Balkanin konflikteja ja suojellakseen itseään. Toisaalta väkivalta ja epävakaus nähdään luonnollisena osana balkanilaista yhteiskuntaa, jolloin visio paremmasta ja erilaisesta tulevaisuudesta puuttuu. Kuvaus balkanilaisesta maasta ja sen asukkaista (tai paremminkin balkanilaisesta miehestä) ei ole kuitenkaan riittävä määrittämään koko läntistä Balkanin mielenmaisemaa. Ennen kuin kuvaus muuttuu ohjeeksi ja visioksi, siihen liittyy politiikan yleisiä käytäntöjä, teorioita ja arvoja.

Ohje tulevaisuudesta

1800-luvun lopulta lähtien suurin osa Balkanin tilanteen havainnoitsijoista on nähty levottomuuksien ja konfliktien perimmäisenä syynä etnisen tai kansallisen moninaisuuden. Vallitsevat näkemykset nationalismista, suvereniteetista ja poliittisesta tilasta ovat näin muovanneet myös Balkanin mielenmaisemaa. Balkanin kontekstissa moninaisuutta ei ole nähty positiivisena voimavarana vaan raskaana painolastina, jonka luomien ongelmien ratkaisuun tarvitaan ulkopuolisten apua. Läntisen Balkanin kansallisuuskysymystä koskevien näkemysten ymmärtämiseksi balkanisoitumisen käsite on keskeisessä asemassa. Termi ilmaantui kansainväliseen kielenkäyttöön ensimmäisen maailmansodan jälkimainingeissa. Pähkinänkuoressaan termillä tarkoitetaan suuremman poliittisen yksikön sirpaloitumista pienempiin toisilleen vihamielisiin yksiköihin. Ajatuksen mukaan disintegraatio ja separatistinen nationalismi lisää aina epävakautta ja tuo mukanaan kaaosta. Vahvistuksen näille ajatuksille antoivat läntisten tarkkailijoiden mielissä Balkanin sodat 1912-13. Kaikki myöhempien aikojen poliittinen levottomuus Balkanilla on tulkittu balkanisoitumisen käsitteen kautta. Näin sekä sotien välisen ajan poliittiset levottomuudet että kylmän sodan jälkeinen sota entisessä Jugoslaviassa ovat uudistaneet balkanisoitumisen diskurssia ja ylläpitäneet kuvaa kaoottisesta ja kansalliskiihkoisesta Balkanista (Todorova 1997, 32-3).

Balkanisoitumisella on myös yleisempi merkitys. Balkanisoituminen on nähty ja nähdään edelleen vaarana koko poliittiselle järjestelmälle, koska se kyseenalaistaa sen ydinnormin, valtion suvereniteetin jakamattomuuden. Euroopan modernissa historiassa valtioiden määrä lisääntyi ensimmäisen kerran uusilla pikkuvaltioilla juuri Balkanilla, jossa ensin Kreikka ja sitten Serbia, Montenegro, Bulgaria ja lopulta Albania itsenäistyivät ottomaanien imperiumista. Balkan nähtiin varoittavana esimerkkinä siitä, mitä voi tapahtua, jos monikansalliset valtakunnat hajoaisivat. Tätä taustaa vasten Habsburgien ja Romanovien imperiumien vähemmistökansojen vaatimukset kansallisesta suvereniteetista ja lopulta täydestä itsenäisyydestä ensimmäisen maailmansodan

aikana olivat järkytys läntisille valloille. Sotaa edeltänyt kansainvälinen järjestelmä oli rakentunut voimapolitiikan ympärille. Oli uskottu isojen valtojen edelleen kasvavan ja pienten valtioiden häviävän. Sotaa edeltänyt Eurooppa oli ollut täydellisesti suurvaltojen dominoima ja Balkan oli muodostanut ainoan poikkeuksen – pienten itsenäisten kansallisvaltioiden alueen. Uskottiin, etteivät pienet valtiot olisi edes elinkykyisiä. Disintegraation, balkanisoitumisen, uskottiin vaarantavan olemassa olevaa kansainvälistä järjestystä, joten hajoamista oli kaikin keinoin vastustettava. Ensimmäisen maailmansodan loppuvaiheissa suuret valtiot eivät pystyneet kontrolloimaan itäistä Eurooppaa, mutta tilanteen palaututtua jälleen ”normaaliksi”, suvereenien valtioiden klubi ei ole antanut saman toistua. Kylmän sodan aikana ajatus eroamisesta ja hajoamisesta muuttui entistä mahdollisemmaksi, sillä alueellinen koskemattomuus korotettiin suvereniteetin tärkeimmäksi normiksi ja olemassa olevien rajojen uskottiin säilyvän ikuisesti (Lehti 1999a, 422-8).

Suhde monikansallisten valtakuntien hajoamisprosesseihin ei ole kuitenkaan ollut yksipuolisen kielteinen, koska viimeistään ensimmäisen maailmansodan loppuvaiheissa kansallisen itsemääräämisoikeuden periaate hyväksyttiin oikeudenmukaisen kansainvälisen järjestelmän perustaksi. Uuden Euroopan rajoja rakennettiin monikansallisten imperiumien raunioille kansallisuusperiaatteen pohjalta. Kansallisen itsemääräämisoikeuden periaate loi näin moraalisen vaateen muutokselle tai paremminkin valtioiden määrän kasvulle. Kansallisen itsemääräämisoikeuden hyväksyminen johti ristiriitaan disintegraation, balkanisoitumisen, pelon kanssa. Ensimmäisen maailmansodan jälkimainingeissa ratkaisua haettiin erilaisista liitto- ja federaatiomalleista; ”vapaiden kansojen vapaissa liitoissa” nähtiin ratkaisu pienten valtioiden synnystä seuraavan kaaoksen välttämiseen. Ajatuksen mukaan pyrkimys itsemääräämisoikeuteen tyydytettäisiin ensin oikeudella erota imperiumista, mutta tajutessaan kykyjensä rajallisuuden pienet valtiot liittyisivät vapaaehtoisesti yhteen löyhiksi liitoiksi, federaatioiksi tai konfederaatioiksi (Lehti 1997). Ajatus oli kuitenkin ristiriidassa sotien välisenä aikana huippuunsa kehittyneen kansallisuustulkinnan kanssa, joka idealisoi kansal-

lisvaltion ja sen kansallistavan politiikan ja loi vähemmistökykyä.

Balkania koskevilla federaatiosuunnitelmissa on pitkä historia, joka ulottuu Venäjän keisarinna Katarina Suuren suunnitelmiin 1700-luvun lopulla sekä varhaiseen pan-hellenistiseen kreikkalaisnationalistiseen *Hetairia Philiken*-liikkeeseen, joka pyrki Byzantin valtakunnan palauttamiseen (Stavrianos 1942, 5-13). Erilaisia federaatiosuunnitelmia esitettiin aika ajoin koko 1800-luvun ajan, mutta ennen ensimmäistä maailmansotaa vallinnut poliittinen tilanne esti kuitenkin näiden suunnitelmien realisoimisen. Suunnitelmien tietystä epäreaalisuudesta huolimatta läntiset tarkkailijat omaksuivat ne varsin varhain suositteluvammaksi malliksi järjestää ottomaanien jälkeinen Balkan. Federaatiota käytettiin erityisesti ratkaisemaan kansallisen moninaisuuden synnyttämää ongelmaa. Erilaisia suunnitelmia esitettiin myös romaneissa, kuten Bram Stokerin *The Lady of the Shroud*, jossa kuviteltu federaatio nimettiin yksinkertaisesti ”Balkaksi” (Goldsworthy 1998, 86).

Sodan aikana federaatiosuunnitelmat saivat entistä suurempaa kannatusta lännessä. Federaatio kytkeytyi tyydytettyyn kansalliseen itsemääräämisoikeuteen ja se nähtiin ainoana tienä kohti rauhallista Balkania. Noel Buxton ja Leonard Leese (1919, 121-122), kaksi brittiläistä Balkan-eksperttiä, kirjoittivat sodan jo loputtua kirjassaan *Balkan Problems and European Peace* seuraavasti: ”Jos alueelliset kysymykset ratkaistaan kansallisuuden ja itsemääräämisoikeuseriaatteen pohjalta, Balkanin federaatio tulee mahdolliseksi”. Toiset, kuten R. W. Seton-Watson, rajasivat federaatiosuunnitelmansa koskemaan pelkästään eteläslaaveja, mikä olikin mahdollisempi vaihtoehto. Balkanin slaavilaisuuden korostaminen laajensi Balkanin vanhan ottomaanien valtapiirin pohjoispuolelle kattamaan myös eteläslaavien – kroaattien ja sloveenien – asuma-alueet Habsburgien valtakunnassa (Hanak 1962, 11-35). Tässä mallissa kansallinen diskurssi rajasi federaation. Toteutunut poliittinen järjestelmä Balkanilla – erityisesti uusi Jugoslavian kuningaskunta – eivät kuitenkaan perustuneet federaation mallille, vaan yhtenäisvaltion ideaalille. Siitä huolimatta unelma koko Balkanin federaation hyödyistä eli koko sotien välisen ajan (Stavrianos 1955, 196-224). Ensim-

mäisen ja toistaiseksi ainoan balkanilaisen federaation perusti Josip Tito toisen maailmansodan jälkeen.

Kommunistisen leirin romahdettua Eurooppaan on ilmaantunut lukuisia uusia valtioita ja sen myötä kansallisen itsemääräämisoikeuden tulkintakin on osin lähentynyt sotia edeltänyttä aikaa. 1990-luvun alussa näytti hetken siltä, että valtiosta eroamisesta tulisi täysin jokapäiväinen ilmiö kansainvälisessä järjestelmässä ja koko vanhan järjestelmän perusta koettiin uhatuksi. Lännen varhaiset reaktiot 1990-luvun mullistuksiin pohjautuivatkin paljolti perinteisen balkanisoitumisen pelkoon. Suurvallat pyrkivät pitämään Jugoslavian tapaiset hajoavat vallat pystyssä niin kauan kuin mahdollista (ja vielä sen jälkeenkin) ja kieltämään uusien valtiokandidaattien suvereenisuuden. Federaatiot nähtiin edelleen kansallisuuskysymyksen ihanneratkaisuna ja niiden hajoaminen kaaoksena. Kun lopulta ratkaisu tunnustukseen otettiin, ei kaikkia mahdollisia kandidaatteja kuitenkaan tunnustettu. Sekä Jugoslavian että Neuvostoliiton puitteissa ainoastaan entiset tasavallat tulkittiin todellisiksi ydinvaltioiksi (Owen 1996, 34). Kaikki tapaukset eivät kuitenkaan ole sopineet tähän kaavaan ja näin kansainvälisen järjestelmän reunamille on syntynyt uudenlaisten ”hämärien” valtioiden ryhmä. Nämä valtiot toimivat kuin itsenäiset valtiot, mutta yksikään suvereenivaltio ei ole tunnustanut niitä. ”Hämäriä” valtioita on syntynyt sekä entisen Neuvostoliiton rajamaille Kaukasiaan että Balkanin porteille: hyvä esimerkki on Moldovasta eroon pyrkivä Transdnestria. Balkanilla polttavin kysymys on, miten toteuttaa kansallinen itsemääräämisoikeus Kosovossa, joka ei ollut Jugoslavian osatasavalta vaan autonominen alue Serbiasa. Kosovon itsenäisyys kyseenalaistaisi periaatteessa Balkanin kaikkien rajojen oikeutuksen. Niinpä Kosovon kysymys on edelleen ratkaisematta.

Etnisen kirjon lisäksi kolmen uskontokunnan ja erityisesti kristinuskon ja islamin rinnakkaiselo Balkanilla on kiehtonut läntisiä tarkkailijoita. Joillekin, kuten Durhamille, uskonnolliset erot eivät näyttele mitään roolia, mutta monet ovat nähneet niissä konfliktien perimmäisen syyn. Tällöin Balkania on tarkasteltu kaksinaisen itä-länsi dikotomian läpi – yhtäältä katolisen ja ortodoksisen maailman jaon, toisaalta oksidentin ja orientin kahtiajaon kautta. Itäis-

tä kulttuuria edustavien ortodoksisen Bysantin ja islamilaisen ottomaanien perinnön on tulkittu edustavan lännelle vieraita arvoja ja hallintojärjestelmiä. Bysantin vieraannuttaminen Euroopan historiasta on laajempi ilmiö. Siihen liittyy jo itse valtakunnan nimeäminen lännessä renessanssin aikana Bysantiksi, vaikka bysanttilaisille itselleen valtakunta oli loppuun asti Rooman valtakunta. Läntinen historiankirjoitus on kuitenkin halunnut korostaa Rooman historiassa 400-luvun katkosta ja on kuvannut Itä-Rooman rappeutuneeksi Roomaksi, joka tosin kesti vielä tuhat vuotta (Hakkaraainen 1998). Näin Euroopan tarina on ollut mahdollista kertoa länsieurooppalaisten omana tarinana ja unohtaa Konstantinopolin merkitys keskiajalla.

Viime vuosina huntingtonilainen retoriikka siirroslinjan sodista on uudistanut tätä vanhaa myyttiä idän ja lännen jaosta. Samuel P. Huntingtonin kirja *The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order* julkaistiin 1996. Hänen ajatuksensa saavuttivat nopeasti populaarin tulkinnan aseman, joka usein on perustunut kirjan lukemisen sijasta vain otsikon sloganin tuntemukseen. Huntingtonin suosion takana on ollut hänen kykynsä korvata kylmän sodan kaksinapainen maailmanjärjestys uudella yksinkertaistavalla tulkinnalla. Huntingtonille Balkan ja erityisesti Bosnia, uusi miniatyyri-Balkan, on yksi keskeisistä esimerkeistä. Huntingtonin mukaan maailma jakaantuu yhdeksään sivilisaatioon, joilla jokaisella on oma keskusvaltionsa. Hänen ajattelussaan sivistys ja kulttuuri identifioituvat viime kädessä uskontoon. ”Kylmän sodan blokit korvautuvat kulttuurisilla yhteisöillä, ja kulttuurien väliset murroslinjat tulevat muodostamaan globaalissa politiikassa konfliktien pääjakolinjat”, kuten Huntington (1996, 125) esittää teoksensa päätulkinnan. Kylmän sodan konfliktit ovat korvautuneet sivilisaatioiden tai siis paremminkin uskontokuntien välisillä konflikteilla. Balkanin konfliktit ja erityisesti Bosnian sota saavat luonnollisen tulkintansa, koska alue ei ole vain kahden, vaan jopa kolmen sivilisaation kohtaamispaikka. Tämä myös selittää konfliktin poikkeuksellisen väkivaltaisuuden. Vaikka useat Balkan-tutkijat, kuten John Fine Jr. (Donia & Fine 1994), ovat korostaneet keskinäisen rinnakkaiselon ja suvaitsevaisuuden pitkä historiaa, on Huntingtonin yksinker-

taistus vedonnut laajan yleisöön. Poliittiseen retoriikkaansa huntingtonilaista kieltä on harva valtio suoraan omaksunut. Miloševićin johtama Serbia oli tässä ainoita poikkeuksia (Lehti 1999b). Tulkinnalla on ollut kuitenkin vaikutusta virallisen retoriikan taustalla.

Huntingtonilaisen mallin näkemys konfliktin syistä on olennainen rauhanpolitiikan linjan valliinnoissa. Huntingtonin mukaan oma identiteetin määrittäminen vaatii toiseutta – tämä argumentti on pääosin hyväksyttävissä – mutta hän astuu askeleen pidemmälle väittäen, että: “On inhimillistä vihata. Määrittääkseen ja motivoidakseen itsensä ihminen tarvitsee vihollisia” (Huntington 1996, 130). Huntingtonin omaa geologista metaforaa soveltaen murroslinjan sodat ovat kuin maanjärjestyksiä; ne ovat osa luonnonjärjestystä ja ihmisen hallinnan ulkopuolella. “Murroslinjojen sodat pulppuavat alhaalta ylös, murroslinjojen rauhat tiputetaan ylhäältä alas,” Huntington (1996, 298) kirjoittaa ja kieltää kestävän rauhan mahdollisuuden.

Erilaiset tulkinnat konfliktin perimmäisistä syistä määrittävät myös rauhanpolitiikan tavoitteita ja mahdollisuuksien rajoissa olevan ideaali-Balkanin. Kaikissa edellä käsitellyissä tulkinnoissa Balkan on nähty vuoristoisena ”kuumakallejen” tyyssijana, jossa väkivallan kulttuuri kukoistaa. Tästä huolimatta on olemassa kaksi päälinjaa konfliktin hallitsemiseksi. Jos nationalismi ja kansallinen sovinismi ovat perimmäiset konfliktin syyt, täytyy lännen politiikan löytää keinoja ja malleja nationalismin hallintaan. Tällöin rakentavat ehdotukset Balkanin kansallisuuskysymyksen hallinnan välineistä perustuvat federatiivisiin malleihin, rajojen merkityksen häivyttämiseen ja monikulttuurisuuden tukemiseen hallinnollisesti. Koska nykyisessä konfliktissa on ollut kysymys federaation hajoamisesta, ajatus on vaikuttanut ristiriitaiselta, mutta se on kuitenkin saanut omat rajatut sovelluksensa (näihin palataan jäljempänä tarkemmin). Jos uskonto koetaan konfliktien perimmäiseksi syyksi, yksittäisiä konflikteja on mahdollista ainoastaan hillitä, mutta ei ratkaista. Ensimmäisessä tapauksessa politiikkaan yhdistyy ajatus lännen missiosta sivistää, länsimaistaa Euroopan reunalla elävät balkanilaiset barbaarit ja muuttaa heidät todelliseksi eurooppalaisiksi. Uudessa

Kaakkois-Euroopan vakauttamissopimuksessa vakauttamis- tai paremminkin koulutustien päässä väläytelläänkin palkintona jäsenyyttä Euroopan Unionissa. Jälkimmäisessä retoriikassa Balkan on tuomittu ikuisesti sijaitsemaan jossakin idän ja lännen (Euroopan) rajalinjoilla. Molemmat diskurssit kuitenkin edellyttävät lännen apua ja kontrollia Balkanille.

Bosnian tapaus

Lopuksi pyrin lyhyesti analysoimaan läntisiä reaktioita Bosnian sotaan ja lännen yrityksiä hallita tätä konfliktia. Uutiset piiritystyistä kaupungeista, keskitysleireistä ja etnisestä puhdistuksesta olivat 1990-luvun alussa järkytys läntiselle yleisölle. Ensi reaktio oli monilla pelkkä ihmetys. Sodan kuvat edustivat sellaisia aiheita, joiden uskottiin jo kauan sitten jääneen historian hämääriin ainakin sivistyneessä ja integroituvassa Euroopassa – meidän maanosassamme. Konfliktin alkukuukausien aikana tilannetta tarkasteltiin pääosin yleisen Balkan-diskurssin kautta. Balkan oli tähdellistä kuvitella omaksi erityistapaukseksi Euroopassa. Suurin osa vanhoista stereotypioista – monet jo pitkään unohduksissa olleet – löydettiin uudelleen ja niitä käytettiin tulkitsemaan konfliktia. Balkanilaisista tehtiin jälleen vuoristorosvoja, joille väkivalta oli luonnollinen tapa ratkaista sosiaalisia ja poliittisia ongelmia. Vain ja ainoastaan Titon oli vallitsevan myytin mukaan onnistunut pitää aisoissa paha nationalismi. Tämän katsontakanan mukaan konfliktissa oli mahdotonta erottaa hyvää ja pahaa, syyllistä ja syytöntä. Konflikti oli vain tyyppillinen balkanilainen episodi. Kun konflikti kuitenkin jatkui jatkumistaan ja muuttui koko ajan pahempaan suuntaan, paine puuttumisesta itse konfliktiin kasvoi. Vedenjakajana oli Bosnian muslimien joukkomurha Srebrenicassa heinäkuussa 1995. Tämä synnytti myös tarpeen luoda uusia yksinkertaisempia tarinoita syyllisten osoittamiseksi (Kuusisto 1998). Koko konfliktin ajan läntisen median intensiivinen läsnäolo sodan kauhuissa teki läntiselle yleisölle myös mahdottomaksi unohtaa tämän Euroopan rajoilla jatkuva sota. Bosnian sodan jälkeen tarina konfliktin syistä yksinkertaistui ja Kosovon sodan aikana läntiselle yleisölle oli jo mielestään selvää ketkä ovat konnia (serbit ja heidän johta-

jansa Milošević) ja ketkä sankareita (albaarit). Silti poliittisessa retoriikassa koko kansan syyllistämistä pyrittiin välttämään personifoimalla paha Miloševićiin.

Kokonaiskuva tai pikemminkin Balkanin mielenmaisema oli kuitenkin moniulotteisempi. Se piti sisällään myös suunnitelmia konfliktin hallintaan. Vuosina 1992 – 1995 esiteltiin useita eri rauhan-suunnitelmia, jotka perustuivat erilaisiin tilannearvioihin, taustatietoihin, uskomuksiin ja erityisesti erilaisiin näkemyksiin tulevaisuudesta. Perustana kaikelle arvioinnille oli tulkinta siitä, mitä Balkan ja Bosnia ovat ja mitä niiden tulisi olla. Tämän kautta muodostettiin näkemys keinoista konfliktin hallintaan sekä ideaalikuva sodan jälkeisestä Balkanista. Lokakuussa 1992 Martti Ahtisaari, silloin vielä YK:n palveluksessa, antoi David Owenille ja Cy Vancelle, Euroopan Unionin virallisille rauhanneuvottelijoille, muistion viidestä eri mahdollisuudesta rakentaa uutta sodan jälkeistä Bosniaa:

1) keskitetty federaatio, jossa merkittävät funktiot hoidetaan 4-10 alueen kesken;

2) kolmen etnisen yksikön (ei maantieteellisesti yhtenäisen) löyhä federaatio;

3) kolmen etnisesti määritellyn huomattavan itsenäisyyden omaavan osatasavallan konfederaatio, mahdollinen keskitetty valtio;

4) muslimivaltio, jolloin serbit liittyvät osaksi (tynkä-)Jugoslaviaa ja kroaatit osaksi Kroatiaa (Owen 1996, 65).

Toinen näistä vaihtoehdoista miellytti Owenia ja Vancea eniten, mutta he muotoilivat kohdan “keskitetty federaatio” muotoon “hajautettu valtio”. Tässä mallissa uskonnollisten rajojen ehdottomuutta ei tunnusteta ja identiteettien moninaisuus on pyritty säilyttämään.

Muistelmissaan Owen (1996, 6-8) kuvailee, miten hän muodosti tietonsa Balkanista. Rauhanneuvottelijaksi nimityksen jälkeen hän luki ensitöikseen Rebecca Westin klassisen matkakertomuksen 1930-luvulta ja sen jälkeen lukuisia muita teoksia. Owen oli myös itse matkustellut paljon entisessä Jugoslaviassa, joten hänellä oli omakohtaista tuntemuksia maasta ja sen asukkaista. Hänen historiaan pohjautuvan näkemyksensä mukaan uuden konfliktin syyt oli löydettävissä toisesta maailmansodasta, mikä

tarkoitti käytännössä Kroatian fasistihallintoa ja serbien joukkomurhaa sodan aikana. Owen ei näytä kuitenkaan olevan tietoinen toisen maailmansodan historiatulkinnan avoimesta poliittisuudesta ja sodan kauhujen muistojen tietoisesta muistamisesta Jugoslaviassa ja erityisesti Serbiassa, jossa teema kietoutui myyttiin serbialaisten antamasta uhrista Jugoslavian yhtenäisyyden hyväksi (Anzulovic 1999, 99-109). Näin Owenin historiatulkinnassa kansallinen – serbien ja kroaattien välinen – vastakkainasettelu näyttelee pääroolia uskonnollisten erojen sijaan. Vanhojen vääryyksien tiedostamisesta huolimatta tai niistä johtuen Owen ei ollut valmis antamaan Serbialle tai Kroatialle uusia alueita. Kroatian kohdallahan se olisi merkinnyt paluuta rajoihin, jotka liittyvät juuri toisen maailmansodan kauhuihin. Entisten tasavaltojen rajojen tarkastus oli myös vastoin kaikkia yleisesti hyväksytyjä kansainvälisiä periaatteita ja siten harkinnan ulkopuolella. Näin Owen ja Vance hahmottelivat Bosnian tulevaisuutta tasavallan rajojen puitteissa, mutta olivat valmiita rakentamaan rajoja tasavallan sisällä. Owen ja Vance jakoivat Bosnian kymmeneen kantoniin. He kuitenkin varoivat leimaamasta yhtään provinssia luonteeltaan yksinomaan serbialaiseksi, kroatialaiseksi tai Bosnian muslimilaiseksi, vaan jokaisen provinssin hallinnon tuli olla monietninen (Owen 1996, 95). Suunnitelma pyrki turvamaan Bosnian säilymisen myös kokonaisuutena, mutta kokonaisuuden säilyminen saavutettiin desentralisaation kautta ja kieltämällä Bosnian kansojen oikeus itsemääräämiseen. Owenin logiikan mukaisesti itsemääräämisoikeuden tunnustaminen olisi merkinnyt kroaattien liittymistä Kroatiaan ja serbien Serbiaan ja näin Bosnian jakoa. Ongelman ydin oli, ettei Bosnian kansallisuutta ole olemassa eikä sellaista keinotekoisesti voida luoda, mutta valtiota ei voi rakentaa myöskään kolmen erillisen kansallisen identiteetin varaan. Näin vaihtoehdoksi jäi kansallisten tavoitteiden tukahduttaminen ja paikallisten identiteettien vahvistaminen federaatiomallin avulla.

Bosnian sota päättyi lopulta 1995 Daytonin rauhansopimukseen. Se perustui enemmän tai vähemmän Ahtisaaren listan kolmanteen malliin, mutta käytännön kehitys on kulkenut kohti neljättä. Dayton oli alunperinkin sodan eri osapuolten välille

luotu kompromissi ja se oli muotoiltu tyydyttämään joillakin tavoin kunkin kansallisia (nationalistisia) tavoitteita. Itse sopimuksessa Bosnia jaettiin kahtia – serbien tasavaltaan ja Bosnian ja Hertsegovinan federaatioon, joka käytännössä on edelleen jakaantunut kroaattien ja bosniakkien kontrolloimiin yksiköihin. Näin yhden monikulttuurisen valtion sijasta Bosnia on jakaantunut kolmeen etnisesti määrittävään semi-kansallisvaltioon. Sisäisten rajojen määrittäminen ja puolustaminen kolmen kansallisuusyksikön välillä on muodostunut tärkeämmäksi kuin Bosnian ulkoisten rajojen vartiointi. Daytonin sopimus tukee näin järjestelmää, jossa jokainen on pakotettu valitsemaan puolensa – olemaan serbi, kroaatti tai bosniakki² – ja näin se ennemminkin vahvistaa kansallisia identiteettejä kuin tukee monikulttuurisen yhteiskunnan paluuta (Daytonin sopimuksen kritiikistä ks. enemmän NATO review winter 2000-2001). Koko Bosnian yhteiskunta perustuu kansallisiin rajoihin. Sotaa edeltänyt Bosnia oli kuitenkin aidosti monikansallinen yhteisö. Daytonin kritiikistä huolimatta on toki muistettava, että kansainvälinen yhteisö on sopimuksenkin puitteissa pyrkinyt luomaan useita pieniä monikulttuurisuutta tukevia käytäntöjä.

Vaikka periaatteessa monikansallinen Bosnia halutaan pelastaa tai palauttaa, kansallisuudet ja niihin samaistetut uskonnolliset ryhmät on käytännössä kuviteltu poissulkeviksi perusyksiköiksi. Näin se järjestys, joka Bosniaan luotiin sisällissodan ja etnisten puhdistusten kautta, on Daytonin sopimuksessa kansainvälisen yhteisön toimesta tunnustettu ja turvattu. Kolme sodan osapuolta on tunnustettu todelliseksi kansoiksi, joilla on myös oikeus itsemääräämiseen, mutta vain ja ainoastaan Bosnian valtion tyhjien raamien puitteissa. Ajatus sodan kolmesta osapuolesta on kuitenkin pikemminkin läntisen median yksinkertaistavan logiikan luomusta kuin todellisuutta vastaava tilanne. Kuten Mary Kaldor (1999, 52-57) kirjoittaa, Bosnian sodassa ei ollut rintamalinjoja eikä virallisia valtioiden armeijoita, vaan taisteluihin osallistui kymmeniä erilaisia ryhmittymiä. Niiden keskinäiset suhteet olivat usein hämärät. Linjat eivät myöskään välttämättä kulkeneet etnisten tai uskonnollisten rajojen mukaan, vaan koko sodan ajan oli myös aidosti monikansallisia yhteisö-

jä. Neljän pitkän sotavuoden aikana läntisessä mediassa kerrotut lukuisat uutiset ja tarinat julmista ja usein mieltä vailla olleista taisteluista, joukkomurhasta ja raiskauksista ovat kuitenkin eittämättä vaikuttaneet kuulijoihinsa. Vanha suvaitsevaisuuden Bosnia muuttui myyttiseksi historiaksi ja sodan aikana luodut ja tiedostusvälineiden yksinkertaistavat tarinat tekivät kansallispuhujaisista arvoista ja identiteeteistä yleisiä totuuksia. Rakennelmassa esiintyi kuitenkin perustavanlaatuinen ristiriita: samanaikainen vaatimus Bosnian Jugoslavian aikaisen rajojen muuttumattomuudesta ja kolmen erillisen kansallisen identiteetin tunnustaminen ei sovi eurooppalaiseen malliin, jossa edelleen ainoa suvereenin valtion malli on kansallisvaltio (Lehti 1999c). Tämä sisäisen ristiriitan onkin viime aikoina vahvistanut vaatimuksia Daytonin uudelleen kirjoittamisesta.

Kansainvälinen yhteisö on tavoitellut Bosnian kaltaista ratkaisua myöhemmin Kosovon ja Makedonian kriisien yhteydessä. Kosovolle laadittu Rambouillet-sopimus, jota ei koskaan allekirjoitettu, muotoili yhden mallin monikulttuurisen Kosovon säilyttämisestä. Perustavin ero Bosniaan on, että Kosovo pyrittiin säilyttämään jakamattomana ja kansallinen autonomia erottamaan alueesta (Lehti 1999b). Makedoniale vuonna 2001 luotu rauhan-suunnitelma on saman suuntainen, sillä siinä luvataan albaaneille enemmän valtaa paikallistasolla, mutta pyritään estämään maan jakautuminen kahteen kansallisuusblokkiin. Läntinen politiikka on palannut muokkaamaan kansallista palapeliä, eikä ainoastaan tyydyttämään kansallisia tarpeita, kuten Daytonin sopimuksessa. Näkemykset poliittisesta tilasta ja rajoista ovat myös muuttumassa. Daytonin sopimuksessa kansallisuus linkitetään alueeseen, mutta uudet mallit ovat pyrkineet erottamaan kansallisen itsemääräämisoikeuden ja alueen toisistaan. Yrityksissä ei tosin olla onnistuttu kovinkaan hyvin etenäkään Kosovossa. Uudemmat mallit ovat myös mielenkiintoisia, sillä niissä sovelletaan poliittisen tilan mallia, joka ei ole vielä reaalin länessäkään. Balkan nähdään siten jonkinlaisena koekenttänä järjestää kansallisuuden ja territorion suhde uudella idealisoidulla tavalla.

Tämän artikkelin tehtävänä ei ole ollut esittää tyhjentävää tulkintaa läntisten tarkkailijoiden Balkan-kuvasta, vaan Balkanin mielenmaisema -ajatusta käyttämällä avata uusia mahdollisuuksia lännen Balkanin politiikan tutkimiseen. Poliittikkaa ei tarvitse välttämättä nähdä rationaalisena diplomaattisena pelinä. On mahdollista hahmottaa laajempi "Balkanin mielenmaiseman ymmärtämisen" viitekehys, jonka puitteissa linjanvedot on tehty. Mielenmaisemassa ei ole kyse vain Balkanin "todellisuuden" kuvamisesta vaan myös tulevaisuuden hahmottelemisesta. Mielenmaisema koostuu eri ymmärtämisen ele-

menteistä, eikä siihen riitä pelkkä diplomaattisten lähteiden lukeminen. Analyysin kohteena ovat myös matkakertomukset, tieteelliset tutkimukset, media ja muut elementit, joiden kautta aineisto kerätään ja joiden avulla pyritään ymmärtämään Balkania. Tutkimuksen keskiössä on yhtäältä pyrkimys *ymmärtää* Balkania, ja toisaalta tietoisuus siitä, ettei kukaan tarkkailija voi kokonaan irrottautua yleisestä Balkan-diskurssista ja omasta arvomaailmastaan. Lännen Balkan-politiikan tutkimuksessa on tärkeää pyrkiä hahmottamaan eri osapuolten näkemykset ideaali-Balkanista ja muistaa, että lännen Balkanin politiikka on identiteettien politiikkaa.

Viitteet

1 Edith Durhamin koko julkinen ura perustui hänen vuosina 1900-14 tekemiinsä matkoihin Serbiaan ja erityisesti Albaniaan (silloin vielä osa ottomaanien valtakuntaa) sekä niiden pohjalta kirjoitettuihin matkakertomuksiin ja tutkielmiin. Hänen maineensa nousi Albaniassa legendaarisiin mittoihin ja hänen muistonsa on säilynyt elävänä näihin päiviin asti. Durhamin elämästä ja toiminnasta ks. lisää J. Hodsgon:

Edith Durham: Traveller and Publicist ja J. Hill. Mary Edith Durham as a Collector teoksessa Allcock, J. B. & A. Young (eds.) *Black Lambs & Grey Falcons: Women Travellers in the Balkans*. 2000.

2 Bosniakki kansallisuusterminä vakiintui käyttöön määrittämään Bosnian slaavimuslimeja sisällissodan vuosina. Termillä on kuitenkin myös pidempi historiansa.

Lähteet:

Allcock, J. B. & A. Young (2000) (Eds.), *Black Lambs and Grey Falcons. Women Travelling in the Balkans*. New York & Oxford: Bergham books 2000.

Allcock, John B. (2000), *Explaining Yugoslavia*. London: Hurst.

Anderson, M.S. (1966), *The Eastern Question 1774-1923. A Study in International Relations*. London: MacMillan.

Anzulovic, Branimir (1999), *Heavenly Serbia. From Myth to Genocide*. New York University Press.

Bell-Fialkoff, A. (1996), *Ethnic Cleansing*. MacMillan.

Buxton, Noel & Leese, C. Leonard (1919), *Balkan Problems and European Peace*. London: George Allen & Unwin.

Donia, Robert & Fine, Jr., John V.A (1994), *Bosnia and Hercegovina. A Tradition Betrayed*. London: Hurst.

Durham, Edith (1905), *The Burden of the Balkans*. London: Edward Arnold.

Durham, Edith (1984), *High Albania*. Virago. (First published by Edward Arnold 1909)

Goldsworthy, Vesna (1998), *Inventing Ruritania. The Imperialism of Imagination*. Yale University Press.

Hakkarainen, Mika (1998), Rooma, antiikin perintö ja Bysantti. – *Historiallinen Aikakauskirja* 3/ 1998: 196-206.

Hanak, Harry (1962), *Great Britain and Austria-Hungary during the First World War. A Study in the Formation of Public Opinion*. London: Oxford University Press.

Hergé (2000), *Kuningas Ottokarin valtikka*. Tintin seikkailut 19. Helsinki: Otava.

Huntington, Samuel P. (1996), *The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order*. New York: Simon & Schuster.

Kaldor, Mary (1999), *New & Old Wars. Organized Violence in a Global Era*. Cambridge: Polity Press.

Kuusisto, Riikka (1998), Framing the Wars in the Gulf and in Bosnia. The Rhetorical Definitions of the Western Power Leaders in the Action. – *Journal of Peace Research* 35:5, 603-620.

Lehti, Marko (1997), The Baltic League and an Idea of Limited Sovereignty. – *Jahrbücher für Geschichte Osteuropas* 45:3, 450-465.

- Lehti, Marko (1999a), Sovereignty Redefined. Baltic Cooperation and the Limits of National Self-determination. – *Cooperation & Conflict* 34:4, 413-443.
- Lehti, Marko (1999b), Balkanisoitumisen uudet tulokset kylmän sodan jälkeen. Muuttiko Kosovo mitään? – *Kosmopolis. Rauhan-, konfliktin- ja maailmanpolitiikan tutkimuksen aikakauskirja* 29:4, 8-34.
- Lehti, Marko (1999c), Bosnia ja Makedonia. Historialliset kummajaiset kansallisvaltioiden maailmassa. – *Balkan 2000. Näkökulmia ja taustoja Kaakkois-Euroopan nykytilanteelle* (toim.) Saarikoski, V. Turku: Turun yliopiston poliittisen historian tutkimuksia 17.
- Lehti, Marko (2003), Possessing a Baltic Europe. Retold National Narratives in the European North. – *Post Cold-War Identity Politics: Northern and Baltic Experiences* (Eds) Lehti, M. & D. Smith. London: Frank Cass (painossa).
- Liulevicius, Vejas Gabriel (2000), *War Land on the Eastern Front. Culture, National Identity and German Occupation in World War I*. Cambridge University Press.
- NATO review. Winter 2000-2001
- Norris, David A. (1999), *In the Wake of the Balkan Myth. Questions of Identity and Modernity*. London: MacMillan.
- Owen, David (1996), *Balkan Odyssey*. Indigo.
- Pettifer, James (2001), The New Macedonian Question. – *The New Macedonian Question* (Ed.) Pettifer, J. Palgrave.
- Said, Edward D. (1978), *Orientalism*. Penguin Books.
- Stavrianos, L.S. (1944), *Balkan Federation. A History of the Movement toward Balkan Unity in Modern Times*. Smith College Studies in History XXVII: 1-4. Northampton.
- Todorova, Maria (1997), *Imagining the Balkans*. New York: Oxford University Press.
- Tomes, Jason (2001), The Throne of Zog. Monarchy in Albania 1928-1939. – *History Today* 51:9, 45-51.
- Wolff, Larry (1994), *Inventing Eastern Europe. The Map of Civilization on the Mind of the Enlightenment*. Stanford University Press.